

Wydział Budownictwa i Architektury
Katedra Architektury, Urbanistyki i Planowania Przestrzennego
Politechnika Lubelska
Ul. Nadbystrzycka 38D
20-609 Lublin

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

PROMOTOR: dr hab. inż. arch. Jacek Wojciech Kwiatkowski

DOKTORANTKA: mgr inż. arch. Paulina Filas-Zajac

TYTUŁ PRACY: TEORIA PRZESTRZENI W TWÓRCZOŚCI OSKARA
HANSENA.

Podstawa opracowania recenzji:

1. Pismo prof. dr hab. inż. arch. Krystyny Solarek, Przewodniczącej Rady Naukowej Dyscypliny Architektura i Urbanistyka Politechniki Warszawskiej z dnia 28.06.2024
2. Maszynopis pracy doktorskiej pani mgr inż. arch. Pauliny Filas-Zajac pt.: „Teoria przestrzeni w twórczości Oskara Hansena”.
3. Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, (Dz.U. 2003 Nr 65 poz. 595 z późn. zm.). Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z dnia 3 lipca 2018 r. (Dz. U. z 2018 r. poz. 1669).
4. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 26 września 2016 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora (Dz. U. z 2016 r. poz. 1586 z późn. zm.).

1. Ogólna charakterystyka pracy, zwięzły opis formalny dysertacji doktorskiej

Przedłożona ponownie do recenzji praca doktorska pt.: „Teoria przestrzeni w twórczości Oskara Hansena” została opracowana pod opieką promotorską Pana dra hab. inż. arch. Jacka Wojciecha Kwiatkowskiego w Wydziale Architektury Politechniki Warszawskiej przez Panią mgr inż. arch. Paulinę Filas-Zajac. Dostarczony do recenzji egzemplarz ma formę oprawionego maszynopisu i jest o ponad 40 stron obszerniejszy od pierwotnej wersji. Poprawa pracy wynikała z ustosunkowania się Autorki do uwag innego recenzenta.

Usterki pracy wskazane przeze mnie w poprzedniej recenzji zostały w trakcie poprawiania pracy uwzględnione.

Obecnie praca w formacie A4 liczy 343 tekstu dwustronnie wydrukowanego (w pierwotnej wersji 306) strony. Dysertacja zaopatrzona jest w 128 ilustracji, 16 tabel i 690

przypisów dolnych (w pierwotnej wersji 604). Numerowany spis bibliograficzny zawiera 198 pozycji, w tym: 186 pozycji literaturowych i 13 źródeł internetowych. Ponadto na początku pracy zawarto streszczenie w języku polskim i w języku angielskim.

Pracę rozpoczyna *Wstęp*, w którego poszczególnych częściach opisano: uzasadnienie wyboru tematu, cel pracy, tezę, hipotezę badawczą, zakres i przedmiot badań, stan badań, metody badawcze, oraz podstawowe definicje i pojęcia (s. 15-28).

Rozdział II zatytułowany: *Oskar Hansen – architekt, wizjoner, teoretyk* przybliży sylwetkę architekta (s. 29-57). W rozdziale III *Teoretyczne zagadnienia w twórczości Oskara Hansena*, autorka szczegółowo opisuje twórcze postawy Hansena, przywołując szersze tło poglądów i twórczość wybranych artystów (s. 58-100). W rozdziale IV *Teoria przestrzeni*, Autorka przeglądkowo opisuje główne nurty artystyczne I połowy XX wieku oraz koncepcje przestrzeni rozwijane przez teoretyków architektury w badanym okresie (s. 101-152). Rozdział V nosi tytuł: *Pojęcia Przestrzeni dla człowieka czyli: Przestrzeni Czasu i Przestrzeni Formy w projektach Oskara Hansena* i zawiera opis wybranych projektów i realizacji, w których widoczne są próby wcielenia w życie wypracowanych przez Oskara Hansena teorii (s. 153-256). W rozdziale VI zatytułowanym *Program dydaktyczny Oskara Hansena i jego kontynuacja* Autorka opisuje indywidualny, oryginalny wkład Hansena w nauczanie architektury i sztuki (s. 257-303). Rozdział VII *Struktury wizualne i sytuacje wyróżnione*, (s. 304-324) stanowi podsumowanie badań Autorki, zawierając tabelaryczne zestawienie realizacji i projektów wraz z ich syntetycznym opisem, celem i zestawieniem wykorzystanych środków. Rozdział VIII zatytułowany *Pożegnanie* ma charakter osobistego podsumowania, nie bezpośredniego odniesienia do badań naukowych, co nastąpiło w rozdziale VII, lecz przemyśleń i wrażeń Autorki pracy, dotyczących postaw i odbioru Oskara Hansena jako człowieka: idealisty, romantyka i ponadczasowego umysłu. Na końcu pracy znajduje się spis bibliografii oraz ilustracji i tabel.

2. Wybór tematu i cel pracy

W nowej wersji pracy wstęp poszerzono o doprecyzowanie jej przedmiotu. Cel pracy został trafniej sformułowany. Jest nim „ukazanie nowej perspektywy postrzegania przestrzeni przez Oskara Hansena poprzez przegląd jego projektów i prac teoretycznych oraz zbadania wzajemnych relacji użytkownika z otoczeniem i przestrzenią, identyfikując czynniki wpływające na doznawane przez użytkowników emocje.” Autorka wyodrębnia pięć najważniejszych składowych oddziaływujących na przestrzeń, które w stosunku do poprzedniej wersji pracy opisane są bardziej precyzyjnie (było hasłowo).

Temat pracy odnosi się do postaci architekta Oskara Hansena, ważnej osobowości współczesnej architektury. Ujęcie tematu dotyczy przede wszystkim zagadnień teoretycznych, które do tej pory nie zostały zbadane, a także ich implementacji w wybranych projektach i realizacjach, oraz szeroko rozumianego wpływu Oskara Hansena na teorię, praktykę i dydaktykę architektoniczną. Szczególnie cennym jest przedstawienie teorii Oskara Hansena dotyczących przestrzeni na szerszym tle postaw twórczych i teoretycznych epoki, co pozwala na ocenę jego wkładu w rozwój teorii przestrzeni, a także projektowania architektonicznego i urbanistycznego. Takie ujęcie tematu jest nowe i stanowi uzupełnienie dotychczasowego stanu wiedzy.

3. Zakres badań i metody badań

Zakres badań w nowej wersji pracy został sprecyzowany. Postać Oskara Hansena ukazana jest *jako teoretyka przestrzeni, który poprzez tworzenie architektury i urbanistyki opartej na strukturach wizualnych na nowo definiuje i redefiniuje koncepcję przestrzeni*. Teoria przestrzeni wypracowana przez Oskara Hansena badana jest na podstawie wielu aktywności i postaw twórczych autora. Tłem badawczym są zjawiska, teorie i postawy innych twórców, współczesnych Hansenowi. Autorka bada realizacje obiektów architektonicznych, pomników oraz działań artystycznych autorstwa Hansena i jego uczniów, analizuje program dydaktyczny wprowadzony przez Oskara Hansena oraz jego ówczesne i obecne oddziaływanie.

Zastosowane przez Autorkę metody badań odpowiadają przyjętej tematyce i są adekwatne do zagadnień z zakresu historii i teorii architektury. Podstawą był szeroki przegląd literatury przedmiotu, a także materiałów nie publikowanych, stanowiących pozycje źródłowe, jak chociażby pamiętniki Oskara Hansena. Autorka analizowała również wypowiedzi uchwycone podczas wywiadów oraz teksty autorstwa Hansena publikowane w czasopismach branżowych i literackich. Analiza opracowań dotyczących teorii estetycznych i koncepcji dzieł sztuki, dała Autorce możliwość odniesienia się do szerszego tła badawczego. Ważnym elementem badań była analiza wybranych projektów i realizacji, zarówno na podstawie materiału opisowego i ikonograficznego, jak i podczas wizyt studialnych i rozmów z mieszkańcami, współpracownikami i uczniami Oskara Hansena.

4. Teza, hipoteza i cele pracy

Autorka formułuje rozbudowaną tezę (s. 18), która w stosunku do pierwszej wersji pracy została poprawiona stylistycznie, przez co bardziej precyzyjnie oddaje intencje badaczki:

„Oskar Hansen był teoretykiem przestrzeni, co doskonale ilustruje wartość naukowa, jego projektów artystycznych. Jego wszechstronna twórczość zarówno praktyczna, jak i teoretyczna obejmująca różne dziedziny sztuk wizualnych, takich jak architektura, rzeźba, malarstwo, wystawiennictwo i inne formy sztuki wizualnej, oparta jest na innowacyjnych rozwiązaniach technicznych i teoretycznych. To nowatorskie podejście stanowi podstawę do określenia nowych obszarów w teorii przestrzeni.”

Przyjęta hipoteza badawcza zakłada między innymi, że wskazane przez Hansena „relacje przestrzenne ukształtowane przez obecność człowieka, ruch i czas owocują nową dynamiką przestrzeni, która dotychczas nie była dostrzegana w praktyce ani literaturze przedmiotu.” Autorka wskazuje zatem na nowatorskość teorii przestrzeni Oskara Hansena.

Doktorantka określa następujące cele pracy (s. 17), które są przeformułowaniem celów zawartych w wersji poprzedniej:

- „ukazanie nowej perspektywy postrzegania przestrzeni przez Oskara Hansena na podstawie przeglądu jego projektów i prac teoretycznych oraz zbadanie wzajemnych relacji użytkownika z otoczeniem i przestrzenią, identyfikując czynniki wpływające na doznawane przez użytkowników emocje. Poprzez analizę relacji użytkowników z przestrzenią, poszukiwana będzie odpowiedź na pytanie, w jaki sposób projektowane przez niego przestrzenie kształtują ludzkie doznania i emocje, a także jakie implikacje te obserwacje mają

dla teorii oraz praktyki architektonicznej oraz „określenie czynników wpływających na te relacje”.

5. Merytoryczna ocena pracy

Podjęta tematyka jest uzupełnieniem stanu wiedzy o teorii przestrzeni w twórczości Oskara Hansena. Praca posiada czytelną strukturę poszczególnych części, ma logiczny układ, a treść poszczególnych części jest adekwatna do tytułów rozdziałów. Na podkreślenie zasługuje umiejętne syntezy rozbudowanych zagadnień teoretycznych, które w formie zestawień tabelarycznych zamieszczone są jako podsumowanie poszczególnych części badawczych.

W stosunku do poprzedniej wersji pracy, zauważalna jest jej lepsza redakcja i strona stylistyczna, a także bardziej precyzyjne formułowanie myśli. Ta poprawa następuje już we Wstępie. Autorka zmieniła pisownię kluczowych dla pracy określeń: *forma otwarta* i *forma zamknięta* w stosunku do obecnie zastosowane w pracy *Forma Otwarta* i *Forma Zamknięta* (będące już nazwami własnymi).

Definiując podstawowe pojęcia np. sztuka environment Autorka odniosła się do innych pozycji bibliograficznych, nie wykluczających się z poprzednimi lecz bardziej uniwersalnych (np. słownik Oxford Dictionary), rozwinęła pojęcie *formy* i *struktur wizualnych* odnosząc się do rozpatrywanego w pracy kontekstu.

W trakcie poprawy pracy zmieniono podtytuł 2.2. KIERUNKI ZAINTERESOWAŃ OSKARA HANSENA, JAKO DROGA DO ODKRYWANIA PRZESTRZENI na: Poszukiwania Oskara Hansena: synteza sztuki i nauki w kreowaniu przestrzeni. Nowy podtytuł jest bardziej adekwatny do poruszanych w tej części pracy zagadnień.

Oskar Hansen przedstawiony jest jako intelektualista i badacz, człowiek zainteresowany otaczającym światem i prawidłami nim rządzącymi. Znaczący wpływ na jego postawę twórczą i przyjmowane założenia teoretyczne mieli ludzie, w szczególności inni twórcy, których spotykał i z którymi współpracował. Hansen był wrażliwym obserwatorem otaczającej rzeczywistości, którą starał się zrozumieć. Autorka bardzo precyzyjnie określiła główne kierunki zainteresowań badawczych Hansena, dzieląc je w pierwszej wersji pracy na następujące zagadnienia: matematykę, struktury, czas i emocje. W obecnej wersji pracy nastąpiły zmiany precyzujące badane zagadnienia: zmieniono część zatytułowaną *Matematyka* na *Statyka i mechanika budowli*, co trafnie odnosi się do poszukiwań Oskara Hansena dotyczących relacji sztuki i nauk ścisłych. Podobnie Autorka przeformułowała część *Emocje* na *Emocje i Odczucia*, dodała część *Człowiek*, odnosząc się do roli, jaką przypisywał Oskar Hansen człowiekowi, rozumianemu jako użytkownik i odbiorca przestrzeni. Podrozdział 2.2. podsumowuje tabela 1. Każde z badanych zagadnień posiada swoje formy wyrazu i jest elementem uwzględnianym w teorii przestrzeni oraz „sprawdzanym” przez Doktorantkę poprzez analizę ujęcia w projektach i realizacjach.

Rozdział II w części 2.1. Charakterystyka twórczości Oskara Hansena został uzupełniony o część biograficzną. Autorka nie zamieszczała jej w pierwszej wersji pracy, a jej dodanie z naciskiem na postawy i poglądy Hansena w poszczególnych okresach życia, jest cennym uzupełnieniem dysertacji (s. 30-33).

Autorka rozwinęła część dotyczącą twórczości Hansena w dziedzinie rzeźby, uzupełniając ją o wypowiedzi bohatera pracy na tematy tej gałęzi twórczości i odniesienia do nowych pozycji bibliograficznych (np. K. Murwaska-Muthesius, Open Form...)

W pracy opisano teoretyczne zagadnienia w twórczości Oskara Hansena, grupując je według klucza: człowiek, przestrzeń, dzieło oraz relacji między formą a człowiekiem. Sztuka tła zdarzeń – environment była zjawiskiem, które w zbliżonym czasie pojawiło się w kilku kręgach. Autorka dowodzi, że projekt pawilonu w Izmirze z 1955 roku, był pierwszą jej formą, wyprzedzając realizacje Wojciecha Fangora czy Allana Kaprowa.

Duże znaczenie dla teorii przestrzeni Oskara Hansena miały poglądy Władysława Strzebińskiego, przybliżone Hansenowi przez jego ucznia – Lecha Kunke. Zagadnienia dotyczące postrzegania rzeźby i architektury w podejściu antropocentrycznym i czasoprzestrzennym, zostały opisane szczegółowo oraz syntetycznie zestawione w formie tabeli.

Rozdział III uległ poprawie oraz uzupełnieniu między innymi o odniesienia do nowych pozycji bibliograficznych (np. Felicity D. Scott, 2014). Rozbudowany został wykres (rys. 7) przedstawiający realizacje Oskara Hansena w duchu environmentu w kontekście Wojciech Fangora i Allana Kaprowa. Tabela 2. *Zestawienie poglądów na przestrzeń i człowieka u Oskara Hansena, Wojciecha Fangora, Allana Kaprowa oraz El Lissitzkiego jako pierwszych twórców environment* została przebudowana, zyskując na czytelności i umożliwiając łatwiejsze odniesienie się do poglądów innych twórców na tle działań Hansena. Rozdział wzbogacono o nową Tabelę 3, w której zawarto analizę działań typu environment w kontekście wybranych projektów wystawienniczych Oskara Hansena. Rozbudowano i przebudowano strukturę tabeli nr 5 podsumowującej treść podrozdziału 3.2. DZIEŁO I JEGO PERCEPCJA. ROZWINIĘCIE POJĘCIA FORMY OTWARTEJ I FORMY ZAMKNIĘTEJ, poprzez dodanie kolumny ze wskazaniem na konfrontację prezentowanych poglądów i teorii z teorią przestrzeni Hansena. Tabela 9, 10, 11 i 12 zostały przebudowane poprzez dodanie do poszczególnych osób (reprezentantów badanych kierunków) ich najważniejszych dzieł wraz z datami powstania. Podrozdział 4.1.3. zmienił tytuł (*przestrzeń w ujęciu fenomenologicznym*) oraz został wzbogacony o uzasadnienie wyboru analizowanych poglądów fenomenologów w kontekście teorii Oskara Hansena.

Dużą część rozważań poświęca Autorka pojęciom Formy Otwartej i Formy Zamkniętej, przywołując poglądy filozofów, historyków i badaczy sztuki w celu zestawienia ich z poglądami Oskara Hansena. Teoria formy otwartej i zamkniętej to bez wątpienia najbardziej rozpoznawalne problemy, które wpłynęły na całą twórczość Hansena. Relacje pomiędzy przestrzenią a formą i człowiekiem, jako jej użytkownikiem, w szczególności w odniesieniu do formy otwartej, były ważnym przedmiotem rozważań w teorii Hansena. Interesująca jest wielość powiązań z zagadnieniami społecznymi (na przykład matriarchat odpowiadający formie otwartej i patriarchat zamkniętej), oraz uświadomienie wpływu skali (makro, mezo i mikro) na odczucia odbiorcy. Hansen stworzył również nowe pojęcie: Narzędzi Oddziaływania Wizualnego (tzw. NOW), opisując je jako: „wszystko co nas otacza i oddziałuje”. Pojęcia te włączone są do własnego słownika architekta, pojęć opisujących przestrzeń.

Omówienie teorii przestrzeni Oskara Hansena Autorka rozpoczyna od przedstawienia szerokiego tła, od filozofii antycznej, przez osiągnięcia w dziedzinach nauk ścisłych oraz fenomenologii z początku XX wieku, kluczowych kierunków w sztuce i architekturze, czy koncepcji przestrzeni rozwijanych przez teoretyków architektury.

Rozdział IV kończy rozbudowana, nowa tabela zawierająca zestawienie kierunków myślenia o przestrzeni z koncepcją przestrzeni Oskara Hansena. Jest to syntetyczne podsumowanie opisanych poglądów na przestrzeń wybranych filozofów, historyków,

naukowców oraz kierunków artystycznych w zestawieniu z poglądami Oskara Hansena na kluczowe ujęcie przestrzeni (nazwane przez Doktorantkę „Formatami” (s. 148-152).

Analiza projektów Oskara Hansena, której wyniki przedstawiono w rozdziale V dotyczy aspektów wdrażania w życie i rozwijania teorii. Autorka przedstawia projekty w układzie typologicznym i chronologicznym, opisując jak w każdym przypadku wygląda relacja pomiędzy odbiorcą (człowiekiem) a dziełem (formą). Ta część pracy jest bogato zilustrowana. Autorka sięga zarówno do zdjęć, projektów i rysunków koncepcyjnych z archiwum Oskara Hansena, jak i zamieszcza fotografie własne. W tym wypadku pożądanym byłoby uzupełnienie podpisów ilustracji o datę (rok) wykonania zdjęć. Analizowane projekty i realizacje mają różną skalę: od pawilonów i form rzeźbiarskich, przez mieszkaniówkę, po projekty urbanistyczne i planistyczne. Te ostatnie są próbą realizacji koncepcji Linearnego Systemu Ciągłego (LSC). Autorka w bardzo komunikatywny sposób przedstawia stopień realizacji głównych założeń idei LSC w realizacjach urbanistycznych: Osiedle Przyczółek Grochowski w Warszawie oraz Osiedla Juliusza Słowackiego w Lublinie.

W części V, w wersji pracy ponownie recenzowanej, zmieniono kolejność ilustracji, co lepiej odpowiada opisywanej treści. Na stronie 213 znajduje się dodany obszerny tekst dotyczący przeobrażeń osiedla Juliusza Słowackiego w Lublinie w XXI wieku: zbudowanie kościoła w miejscu domu kultury. Inwestycja ta stała się pretekstem do dyskusji nad egalitaryzmem i patriachatem w twórczości Oskara Hansena. Recenzentka nadmienia, iż podobne kontrowersje wzbudziła nadbudowa jednego z pawilonów (skutkująca ukaraniem architekta, który ją zaprojektował za nieposzanowanie praw autorskich) oraz ogrodzenie targowiska.

Rozdział 5.5. *Projekty urbanistyczne – projekt modelu Linearnego Systemu Ciągłego* i jego rozwinięcia, został wzbogacony o 3 akapity dotyczące: podobieństwa LSC do wizji miasta linearnego w Łodzi Władysława Strzebińskiego, ideowej niespójności idei LSC z realizacją (H. Mącik) oraz przywołania współczesnej wizji (stopniowo realizowanej) miasta The Line, które podobnie jak idea Hansenowska opiera się na liniowym układzie osadniczym. To uzupełnienie jest dobrym podsumowaniem, dającym do myślenia jak trudno jest jednoznacznie ocenić koncept teoretyczny i jak idee, które zdawały się być jeszcze kilkadziesiąt lat temu utopijne, mogą być realizowane współcześnie.

Tabela 15 (s. 219) pojawiająca się na końcu podrozdziału 5.4.3. podsumowuje próby realizacji założeń LSC na przykładzie osiedla Juliusza Słowackiego w Lublinie oraz osiedla Przyczółek Grochowski w Warszawie. Nowe umieszczenie tabeli być może bardziej koresponduje z treścią dwóch poprzedzających części, jednak koncepcja LSC opisana jest w dalszej części pracy. Lokalizacja tabeli w wersji poprzedniej zdaniem recenzentki była bardziej adekwatna.

Bardzo ciekawą częścią pracy jest opis dorobku dydaktycznego Oskara Hansena. Ten aspekt działalności Hansena nie został wystarczająco doceniony w uczelni, na której wówczas pracował (ASP w Warszawie, którą opuścił w 1983 roku), jednak wykształcił on następców (prof. Grzegorz Kowalski, Svein Hatløy), którzy kontynuowali nowatorskie metody. Autorka opisuje poszczególne cele programu, ćwiczenia i aparaty i metody dydaktyczne wykorzystywane przez Oskara Hansena. Przedstawienie powyższego odbywa się w aspekcie teorii przestrzeni, rozwijanej przez Hansena w kolejnych dekadach. Wpływ, jaki wywarł on na swoich uczniów, jest zjawiskiem bez wątpienia wymagającym szerszego rozpowszechnienia. Szerokie opisanie szkoły architektury w Bergen (BAS) utworzonej przez Sveina Hatløya oraz wybranych realizacji w Norwegii, pokazuje, że teoria przestrzeni, filozofia i koncepcje Oskara Hansena mają swoją realną kontynuację.

Mimo kilkudziesięciu lat, wiele pomysłów dydaktycznych Oskara Hansena cechuje się aktualnością i świeżością, mogąc stać się inspiracją dla nauczania nie tylko architektury ale szeregu profesji „kreatywnych”. Zgłębienie tej tematyki i jej syntetyczne przybliżenie, sprawia, że praca Pani mgr inż. arch. Pauliny Filas-Zajac ma również wymiar praktyczny.

Oskar Hansen w swojej twórczości konsekwentnie używał środków, które wyrażały elementy ideowe zawarte w rozwijanej przez całe życie teorii przestrzeni. Ich uchwycenie, uszeregowanie i zestawienie jest oryginalnym wkładem Autorki w stan wiedzy. W obszernej Tabeli 16 (s. 305-311) ukazano syntezę charakterystycznych cech projektów, cele jakie stawiał przed sobą architekt oraz środki i postulaty wykorzystane w każdym projekcie: czasoprzestrzeń (kryterium dodane w stosunku do pierwszej wersji pracy), chłonne tło, sytuacje wyróżnione, NOW, forma otwarta, łączenie wnętrza z zewnątrz. Tym samym podsumowane są środki wyrazu stosowane przez twórcę.

Podsumowanie nowej wersji pracy zostało znacznie zmienione i rozbudowane. Autorka dodała „5 podstawowych języka wyrażeń przestrzennych, którym operował zarówno w odniesieniu do własnych projektów, jak i do form istniejących”. Zalicza do nich: *chłonne tło, sytuacje wyróżnione, rytm zdarzeń, przenikanie wnętrza z zewnątrz i aktywny negatyw*. W poprzedniej wersji pracy opisane było tylko *chłonne tło*.

Wnioski z przeprowadzonych badań ukazują złożoność problematyki: idea formy otwartej, z którą jako pierwszą kojarzony jest Oskar Hansen, nie funkcjonuje samoistnie, w oderwaniu od innych elementów tworzonej przez Hansena teorii przestrzeni. Zgłębienie tej tematyki, ukazanie jej w szerszym kontekście, sięgnięcia poza utarte schematy badania twórczości Hansena wyłącznie w aspekcie realizacji, to cechy niniejszej dysertacji, które czynią ją nowatorską, aktualną i na wysokim poziomie naukowym.

6. Stan badań i literatura

Stan badań odnosi się bezpośrednio do zagadnień związanych z tematyką pracy. Z uwagi na charakter badań, wiele pozycji literaturowych to publikacje starsze, z II połowy XX wieku, książkowe. Autorka sięgnęła do wszystkich publikacji autorstwa Oskara Hansena, w tym także do przygotowywanych w momencie pisania pracy do druku maszynopisów. Liczna 186 pozycji bibliograficznych jest zadawalająca.

Stan badań w nowej wersji pracy uległ niewielkim zmianom. Autorka bardziej szczegółowo opisuje wybrane pozycje literaturowe a także inaczej wartościuje dwie z nich, nadając im większe znaczenie niż w pierwszej wersji pracy. Są to: F. Springer, *Zaczyn – o Zofii i Oskarze Hansenach*, Warszawa 2013 i A. Kędziorek, F. Springer, *Dom jako Forma Otwarta - Szumin Hansenów*, Warszawa 2014. Pierwsza z nich określona pierwotnie przez doktorantkę jako formuła „lekkiej beletrystyki” w nowej wersji pracy została zaliczona do „istotnych i ważnych publikacji”. Zdaniem recenzentki lekka beletrystyka nie wyklucza jakości i ważności tej książki, a świadczy o przyjemności obcowania z literaturą. Doktorantka bardziej szczegółowo opisała niektóre pozycje bibliograficzne, ważne dla poruszanej tematyki.

7. Styl i strona edytorska pracy, język

Praca w nowej wersji jest opracowana starannie, prawidłowo sformatowana i wygodna w odbiorze. Strona językowa pracy nie budzi większych zastrzeżeń. Elementami ożywiającyymi narrację i wzbogacającymi pracę są cytaty wypowiedzi Oskara Hansena, rozpoczynające poszczególne rozdziały. Praca napisana jest w sposób ciekawy, Autorka

umiejętnie posługują się warsztatem. Przypisy dolne pozwalają na szybkie odniesienie się do pozycji literaturowych lub źródłowych oraz zawierają rozwinięcia myśli tekstu głównego.

Poprawiono numerację tabel, niektóre rozbudowano lub przebudowano a wszystkie poprawiono pod względem wizualnym.

Poprawiono niektóre zapisy w przypisach np. przypis 84 w starej wersji pracy, określenia tytułów/stanowisk (s. 35 stara wersja i 45 nowa), s. 37 stara wersja i 46 nowa „Pracownia struktur wizualnych” (do decyzji wielkość liter). Zauważone usterki stylistyczne: s. 46 linijka 10, s. 49 linijka przed ostatnia, tytuł s. 226.

8. Dobór materiału ilustracyjnego

Bogaty materiał ilustracyjny jest jednym z atutów pracy. Stanowią je materiały archiwalne, schematy opracowane przez Autorkę, własne fotografie Autorki oraz materiały pozyskane z publikacji i stron internetowych. Ilustracje są dobrej jakości i są odpowiednio podpisane.

Podsumowanie i konkluzja końcowa

Przedstawiona do recenzji praca doktorska, przygotowana przez Panią mgr inż. arch. Paulinę Filas-Zajac pt.: „Teoria przestrzeni w twórczości Oskara Hansena” po dokonanych poprawkach i uzupełnieniach jest opracowaniem, które oceniam bardzo pozytywnie. Praca jest kompletna i świadczy o dobrym opanowaniu warsztatu naukowego, a wprowadzone zmiany pozwoliły na doprecyzowanie zamierzeń badawczych Autorki.

Przedstawiona do recenzji praca doktorska jest opracowaniem, które spełnia wymogi Ustawy o stopniach i tytule naukowym z dnia 14 marca 2003 roku (Dz. U. nr 65, poz. 595, z 2003 r. z późn. zmianami) i może stanowić podstawę do ubiegania się o nadanie stopnia doktora w dziedzinie architektury i urbanistyki. Wnioskuje o dopuszczenie pracy do publicznej obrony.

Dr hab. inż. arch. Natalia Przesmycka,
prof. Politechniki Lubelskiej